Tombola v bidermajerski Ljubljani

https://doi.org/10.3986/9789610508984_10
CC BY-NC-ND 4.0

Tomaž Lazar

TOMBOLA V BIDERMAJERSKI LJUBLJANI

S skoraj dvestoletne oddaljenosti korespondenco Franca Franza prebiramo predvsem kot barvito družabno kroniko tedanjih plemiško-meščanskih krogov v eni od manjših, obrobnejših deželnih prestolnic Habsburške monarhije. Ljubljana se v prvi polovici 19. stoletja ni uvrščala med pomembnejša urbana središča stare celine. Še znotraj geografskih okvirov srednje Evrope je zavzemala položaj na sorazmerni periferiji okolja, ki je prav tedaj doživljalo preobrazbo v industrijsko družbo. A že zaradi geografskega položaja na izpostavljenem strateškem križišču njeni prebivalci niso živeli odrezani od dogajanja v širnem svetu. Kot ena ključnih postaj na osi Dunaj–Trst, tisti čas bržkone že najpomembnejši prometni žili habsburškega imperija, je bila Ljubljana še pred prihodom prvega vlaka prostor živahnega srečevanja popotnikov, mednarodne trgovine ter aktualnih miselnih in kulturnih tokov.

Vse našteto je neizogibno širilo duhovna obzorja kranjske elite. Kljub majhnosti se je lahko Ljubljana v predmarčni dobi pohvalila z različnimi kulturnimi in znanstvenimi ustanovami, ki so jo vsaj do določene mere izenačevale z bistveno večjimi metropolami. Med tiste, o katerih izčrpno poroča tudi korespondenca Franca Franza, sodita Filharmonično društvo in Stanovsko gledališče.[1] Ustanovitev Botaničnega vrta leta 1810 kot prvega še danes neprekinjeno dejavnega znanstvenega središča na Kranjskem je bila na področju naravoslovja prelomen dosežek, čeprav na Franza očitno ni pustila globljega vtisa.[2] Leta 1821 je Ljubljano na evropski in globalni zemljevid postavil drugi kongres Svete alianse.[3] Ta dogodek je naposled spodbudil ustanovitev Kranjskega deželnega muzeja, prvotno zamišljenega kot univerzalno, polihistorsko središče, dejavno v širokem spektru naravoslovja, humanistike ter kulturne in naravne dediščine.[4] Od jeseni 1831 je Deželni muzej z ureditvijo in postopno širitvijo prve stalne razstave v licejski palači postal pomembna atrakcija, kot se kaže tudi v Franzevih poročilih (33/132, 33/136, 36/57, 36/77, 36/78, 39/72, 40/62).

Vendar je treba priznati, da njegova kronika ne sega zgolj na področje »visoke« kulture. Vsaj enako zanimanje posveča dogodkom, ki so namesto zahtevnejših intelektualnih izzivov obetali sprostitev v krogu lokalnih elit. Ljubljansko družabno življenje je v tridesetih letih 19. stoletja ponujalo različne oblike kratkočasja, navdihnjene s trenutno modo in privlačnimi zgledi iz tujine, posebej izrazito bližnje italijanske soseščine. Med njimi v Franzevi korespondenci opazno izstopa tombola, prostočasna dejavnost, ki je redno privabljala pestro, malone množično udeležbo imenitnejših prebivalcev Ljubljane in bližnje okolice.

---

1 Gl. tematska prispevka, objavljena v tej publikaciji.
2 *200 let botaničnega vrta*.
3 Holz in Costa, *Ljubljanski kongres*; *Ljubljanski kongres 1821*.
4 *Narodni muzej Slovenije – 200 let*.

Igralni komplet za tombolo s kartami in žetoni, začetek 20. stoletja
(NMS, inv. št. N 1799, foto: Tomaž Lauko).

ZGODOVINSKO OZADJE

Tombola je ena od prepoznavnih, še danes priljubljenih namiznih družabnih iger na srečo. Izvorno se je izoblikovala v južni Italiji, po vsej verjetnosti že v zgodnjem 18. stoletju, razvila pa se je iz že prej razširjenih, vsebinsko sorodnih loterijskih prireditev. Po najbolj znani razlagi se je to zgodilo leta 1734 v Neaplju, ko si je neapeljsko-sicilski kralj Karel III. Burbon prizadeval vzpostaviti državni nadzor nad vse bolj priljubljenimi loterijskimi igrami (*lotto*). Njegov poskus je naletel na kritike vplivnega dominikanskega pridigarja Gregoria Marie Rocca, ki je tovrstne oblike zabave ožigosal kot brezbožen razvrat. Ker prepoved tako razširjene in ljudstvu ljube razvade ne bi dosegla pravega učinka, se je kralj nazadnje odločil, da jo dopusti in hkrati primerno regulira – edinole ob kompromisnem pridržku, da je ne bodo organizirali v božičnem času. A celo ta, na videz drobna omejitev je naletela na odpor širše javnosti, ki si je med božičnimi prazniki poleg duhovnosti želela tudi sproščene zabave. Zato so odtlej za božič začeli prirejati igro, v vseh pogledih enako priljubljenemu *lottu*, le da je bila odtlej znana kot *tombola*.[5]

Povsem mogoče je, da je na neapeljsko loterijsko izročilo vplival še marsikateri zunanji dejavnik, ne nazadnje judovska kabala, kar bi prikladno pojasnilo simbolno moč številk, na katerih temelji zamisel tombole in sorodnih iger na srečo.[6] Ne glede na še zdaleč ne povsem pojasnjeno predzgodovino je neapeljska tombola v zadnjih dveh stoletjih in pol prerasla v precej več kot zgolj obrobno božično razvado. Postala je namreč eden vidnejših gradnikov neapeljske identitete, ki hkrati odpira zanimiv vpogled v miselni svet, običaje in družbeno strukturo okolja, v katerem je nastala.[7]

Osnovni rekvizit za igranje tombole so karte ali lističi s praviloma 15 poljubno izbranimi številkami od 1 do 90, simetrično nanizanimi v treh vrsticah s po petimi številkami.[8] Cena posamezne karte je določena vnaprej, navadno za razmeroma nizek ali bolj kot ne simboličen znesek. Udeleženci pred začetkom igre kupijo eno ali več kart, nato sledi javno žrebanje številk. Tekmovalci spremljajo žreb in sproti označujejo izbrane številke, izpisane na kartah. Igralci, ki imajo v posamezni vrstici na karti izpisani najmanj dve izžrebani številki in na dobitek opozorijo z glasnim vzklikom, osvojijo eno od petih različnih nagrad v naraščajoči vrednosti. Najnižji dobitek, amba (*ambo*), ustreza zaporedju dveh številk v posamezni vodoravni vrsti. Kombinaciji treh številk pripada terna (*terno*), štirih kvaterna (*quaterna*) in petih činkvin (*cinquina*). Idealni izid je *tombola*, pri kateri se žrebi ujemajo z vsemi številkami na karti. Če posamezen dobitek osvoji več igralcev hkrati, si nagrado enakovredno razdelijo.[9]

Draž igre lahko pojasnimo z različnimi vzgibi. Poglaviten med njimi je možnost bolj ali manj dragocenega dobitka. Toda v nasprotju s klasičnimi igrami na srečo tombola ne prepušča vsega golemu naključju, saj pomeni določen izziv tudi za posameznega tekmovalca. Pozorno mora namreč spremljati izžrebane številke in opozoriti na dobitek, kadar izbrane vrednosti opazi izpisane na karti. Ker so pravila igre zelo preprosta in njenemu poteku ni težko slediti, je

[5] Angiolino in Sidoti, *Dizionario*, g. *tombola*.

[6] Prim. https://www.theflorentine.net/2017/11/30/tombola-italy-christmas-traditions/ (obiskano 6. 4. 2023).

[7] Broccolini, Vac' a pazzia'.

[8] Enake oziroma zelo podobne rekvizite so uporabljali v ljubljansko Kazini. Emil Korytko je v pismu staršem, sestavljenem 9. aprila 1837, skiciral igralno karto z devetimi navpičnimi polji, od katerih je vsako vsebovalo eno, dve ali tri številke, skupno petnajst. Korytko, *Korespondenca*, str. 49–50.

[9] Angiolino in Sidoti, *Dizionario*, g. *tombola*.

tombola izrazito vključujoča družabna igra, dostopna skoraj vsakomur – celo najmlajšim, če so le sposobni prepoznati zapisane vrednosti številk. Ta vidik sprva ni bil v ospredju, saj je tombola vsaj do poznega 19. stoletja veljala za precej formalno igro na srečo, namenjeno odraslim. Izvajali so jo predvsem v plemiškem in meščanskem okolju, v gostilnah in na drugih krajih družabnega srečevanja, šele v novejšem času pa jo dojemamo (tudi) kot družinsko ali celo otroško igro, ki poteka v domačem okolju.

Tekmovalec se lahko dobitku odpove preprosto tako, da ga ne izkliče. To se dogaja predvsem v bolj sproščenem zasebnem oziroma družinskem vzdušju, kjer se starejši tekmovalci neredko odločijo diskretno odstopiti nagrado mlajšim. Po drugi strani je mogoče tombolo organizirati v dobrodelne namene. V tem primeru darežljivi meceni zagotovijo nagrade, tekmovalci pa se zanje potegujejo s kartami, ki jih dobijo bodisi v dar bodisi jih odkupijo za simbolično ceno. Mogoča je tudi nasprotna pot, po kateri darovalci kupijo karte in tekmujejo za simbolične nagrade, medtem ko zbrana sredstva namenijo za plemeniti cilj.

V dobi, ki jo opisuje korespondenca Franca Franza, je bila tombola v srednjeevropskem prostoru že dobro uveljavljena prostočasna dejavnost višjih družbenih slojev. Njeni predhodniki, torej na podoben način organizirane loterijske igre z žrebanjem številk, so v to okolje prodrli že vsaj tri ali štiri generacije poprej, gotovo na istih valovih širjenja kulturnih vplivov z Apeninskega polotoka, ki so v vzhodnoalpski prostor prinašali navdušenje nad italijanskimi umetnostnimi slogi ter likovnimi, literarnimi in glasbenimi stvaritvami, vključno z gledališčem in opero. Na Dunaju je bil že sredi 18. stoletja splošno priljubljen genovski *lotto*. Pravila tedaj zelo modne igre, ki je v habsburške dežele očitno prispela šele nedolgo pred tem, so v priročniku o družabnih igrah iz leta 1756 opisana do potankosti. Igranje na srečo za denarni dobitek oziroma materialno nagrado bi bilo mogoče razumeti kot hazardiranje, torej samo po sebi škodljivo razvado, toda anonimni avtor priročnika tako interpretacijo odločno zavrača. V nasprotju z drugimi vrstami loterijskih iger naj bi bila namreč genovska (oziroma italijanska) različica nekaj povsem drugega – razburljivo tekmovanje, ki razgiba duha in drznost ter poskrbi za zabavo in zadovoljstvo, nikakor pa ne služi golemu pohlepu.[10]

TOMBOLA V LJUBLJANI

Tudi če se bolj moralistični sodobniki s tako razlago ne bi strinjali, so podobni pomisleki do tridesetih let 19. stoletja že zdavnaj utonili v pozabo. Prva, precej formalnejša in strožje regulirana loterijska žrebanja so v kranjski prestolnici dokumentirana vsaj od septembra 1772, najprej v veliki dvorani deželnega dvorca, v osemdesetih letih 18. stoletja v najetih prostorih hiše barona Erberga, pozneje v stiškem dvorcu in od leta 1791 v stanovanju okrožnega glavarja.[11] V predmarčni dobi pa je tombola prerasla v eno vidnejših, redno organiziranih oblik druženja, s katerim so si imenitnejši predstavniki lokalne družbe predvsem v mrzlih, za dejavnosti na prostem manj primernih mesecih, od pozne jeseni do začetka pomladi, v prostorih Kazine krajšali čas.

Ustreznejšega prizorišča za tako zabavo v tedanji Ljubljani niti ne bi našli. Podobno kot tombola je tudi »kazina« sodila med priljubljene družabne ustanove baročne dobe, v slovenski

[10] *Die Kunst* ..., str. 379–401.
[11] Mihelič, *Hazard*, str. 41–44.

oziroma srednjeevropski prostor uvožene iz Italije.[12] V najstarejši obliki je bila to vrtna uta ali hišica (*casa*), urejena za sproščeno druženje plemstva. Podobno navado so posvojili v vojaškem okolju, kjer se je kazina preoblikovala v častniški dom, namenjen za prostočasne dejavnosti in igre. Še uspešneje pa se je uveljavila v mestnem okolju, kot zbirališče višjega stanu – po eni strani ekskluzivno, dostopno le članom, a po drugi strani vključujoče do tolikšne mere, da so se tod srečevali pripadniki tako plemstva kot premožnega meščanstva, vojaški častniki, višji javni uslužbenci, izobraženci in drugi ugledni posamezniki.

Kazina je v Ljubljani dokumentirano delovala še pred letom 1775, sprva v prostorih Lontovža. Sloves eminentnega, v svojem okolju edinega zbirališča, primernega za organiziranje elitnih družabnih dogodkov, je potrdila že avgusta 1790, ko so tod gostili vrh habsburške dinastije, vključno s cesarjem Leopoldom II. Delovanje ustanove ni zamrlo niti med francosko okupacijo v času Ilirskih provinc. V času Franzevega pisanja je ljubljanska Kazina doživela odločilno prelomnico s selitvijo iz Lepušičeve hiše na Gosposki ulici v novo, namensko zgrajeno stavbo na Kongresnem trgu, ki še danes nosi njeno ime.[13]

Proti koncu Habsburške monarhije se je ljubljanska Kazina v slovenski zgodovinski spomin zapisala kot okorelo oporišče konservativnih nemškutarjev. Toda v tridesetih letih 19. stoletja, dosti pred zaostrovanjem nacionalnih napetosti, bi bile take predstave daleč od resnice. Zasedba Kazine je bila tedaj zelo raznolika. V začetku leta 1833 je štela 297 rednih in 36 izrednih članov. Na seznamu članstva iz januarja 1834 pod pokroviteljstvom ilirskega guvernerja Jožefa Kamila Schmidburga naletimo na vidne predstavnike kranjskega plemstva in deželnih oblasti ter na cerkvene dostojanstvenike, številčno pa prevladujejo predvsem ljubljanski meščani in izobraženci. Med njimi so presenetljivo v celoti zastopani najslovitejši kulturniki svojega časa – France Prešeren, Matija Čop, Miha Kastelic, Andrej Smole, Emil Korytko, Jožef Blaznik in Matevž Langus. Sodeč po zapisih Franca Franza se Prešernova druščina ni redno udeleževala tombole, temveč so jo k članstvu po vsej verjetnosti privabili drugi vzgibi.[14] Kljub temu Korytko v svoji korespondenci nekajkrat omenja igralne večere, ki so mu poleg čitalnice in drugih družabnosti v Kazini pomenili menda sploh edino razvedrilo v sicer pusti Ljubljani.[15]

Prvi tovrstni dogodek, zabeležen v Franzevi korespondenci, je v ljubljanski Kazini potekal 24. februarja 1834 (34/39). Kot je bilo običajno tudi pozneje, so tekmovalci – in ob tej priložnosti je bila udeležba menda nadpovprečno številčna – odigrali dve partiji. V zaporedju od prve do pete nagrade je v prvi partiji poštni uradnik Bauer prejel srebrn etui s setom za manikuro, Marija Bubanovich gledališki daljnogled, grof Welsperg leseno sladkornico, baronica Lazarini vžigalnik, Terezija Buffa pa litoželezne srajčne gumbe. V drugi partiji so zmagovalcem namenili različne dekorativne izdelke iz stekla. Tako je Lori (Eleonora) Lazarini osvojila bokal, gospodična Gozzani zlato obrobljen in poslikan kozarec, Loti (Karolina) Lepuschitz (Lepušič) pisalni pribor, Resi (Terezija) Codelli steklenico, Serafina Zois-Edelstein pa še en z zlatom obrobljen kozarec.

V primerjavi z nekaterimi poznejšimi omembami v Franzevi korespondenci je ta opis precej sumaren. Izžrebane nagrade ne vzbujajo pretirano razkošnega vtisa, saj so skromnejše kot v pozneje

[12] Emil Korytko je tombolo prvič spoznal v Ljubljani februarja 1837, kjer so jo očitno dojemali kot »beneško« igro (Korytko, *Korespondenca*, str. 37).

[13] Lah, Ob stoletnici.

[14] Lah, Ob stoletnici, str. 202–203.

[15] Korytko se je v Kazino vpisal februarja 1837, kmalu po prihodu v Ljubljano, kamor je bil izgnan zaradi svojega političnega delovanja (Korytko, *Korespondenca*, str. 37, 118).

dokumentiranem povprečju; prav tako z izjemo glavnih dveh dobitkov med preostalimi ni mogoče opaziti velike razlike v vrednosti. Toliko bolj je reprezentativna struktura igre in udeležencev. V praksi ljubljanske Kazine so namreč v posameznem večeru odigrali po dve partiji, med tekmovalci pa so prevladovale pripadnice nežnejšega spola. To sicer ne pomeni, da so bili moški člani kakor koli odrinjeni od igre, a je vendarle pritegnilo Franzevo pozornost, kadar so se igre udeležili v nadpovprečnem številu (npr. 34/53).

Kot ena osrednjih aktivnosti, ki so jih v tridesetih letih 19. stoletja redno prirejali v Kazini, tombola članov ni privabljala zgolj zaradi vznemirljive tekme za bolj ali manj privlačne dobitke. Ob prebiranju Franzevih zapisov se zdi, da je bila igra sama po sebi marsikdaj drugotnega pomena oziroma primeren povod za lahkotno, a hkrati dostojno druženje članov obeh spolov in različne starosti, brez morebitnega tveganja moralne oporečnosti ali podobno negativnih konotacij, ki bi utegnile metati senco na kako drugo obliko socializiranja – tudi »resnejše« zvrsti hazardiranja. Veselo, a vendarle ne razgrajaško ali nespodobno ozračje za igralnim omizjem je ne nazadnje ponujalo prijetno priložnost za uvajanje novih članov, sorodnikov oziroma zakonskih partnerjev (36/247, 36/301, 38/265).

V ljubljanski Kazini so tombolo prirejali ob ponedeljkih, v prazničnem času in ob posebnih priložnostih – denimo za dobrodelne namene – pa občasno tudi druge dni (37/60). Potekala je v večernih urah, z začetkom ob osmih, in je navadno trajala dve uri (npr. 36/2, 36/30, 36/50, 36/56, 36/280, 37/27, 37/37, 37/47, 38/265).[16] Nato je lahko sledila formalna večerja ali druga krajša prostočasna aktivnost, na kateri se je običajno zadržalo le manjše število tekmovalcev in še to ne dlje kot eno dodatno uro (34/67, 35/6). Glede na tedaj običajen urnik in življenjski slog se je torej nočno življenje v Kazini in tudi sicer končalo razmeroma zgodaj.

Ne tako redko se je igra zavlekla nekoliko dlje. Kadar se je to zgodilo načrtovano, zaradi vnaprej najavljenega kulturnega programa, denimo glasbene spremljave, so se obiskovalci podaljšanemu urniku radi prilagodili (38/53). Če pa se je igralni večer podaljšal zaradi nepotrebnega zamujanja ali slabe organizacije – čeprav zgolj do pol enajstih –, je to med udeleženci že vzbujalo odkrito negodovanje (38/36). Včasih je v načrte posegla višja sila. Tako se je zgodilo 16. aprila 1838, ko je močno deževje in na koncu še snežno neurje prekrižalo načrte obiskovalcem Kazine. Ko so ob desetih zaključili z bogato velikonočno tombolo in se želeli odpraviti domov, je igralno vnemo na lepem izpodrinila tekma za kočije in »druge pripomočke«, s katerimi si je kazinska druščina prizadevala varno in po suhem odpraviti domov; zadnjim je to uspelo šele po enajsti (38/74).

Finančno podlago tombole je zagotavljala prodaja kart. Vsak aktivni udeleženec je moral pred začetkom igre kupiti najmanj eno, lahko pa tudi več, da bi si povečal možnosti dobitka. V obdobju, o katerem poroča Franz, so jih prodajali po standardni ceni 10 krajcarjev (npr. 34/293, 35/231, 35/242, 35/246, 36/37, 36/50, 36/227, 36/247, 38/36, 38/39, 39/34). Toda ob nekoliko bolj posebnih priložnostih so lahko njihovo vrednost določili tudi po drugačnem ključu. Občasno so poskušali atraktivnost igre povečati tako, da so del kart ponudili po fiksni ceni, preostale serije pa so ponudili na dražbi. Tekmovalci so se zanje potegovali po načelu licitiranja, od zelo skromnih izklicnih vrednosti vsega 2 ali 3 krajcarje do višjih zneskov, ki so lahko v posebej razburljivih trenutkih dosegli do 50 krajcarjev (34/53, 34/60, 34/67, 34/276, 34/285, 34/293, 35/6, 39/1) – čeprav v nobenem od dokumentiranih primerov ni videti, da bi zato vrednost izžrebanih nagrad kakor koli opazno odstopala od povprečja.

[16] Prim. Korytko, *Korespondenca*, str. 40, 80, 119.

Kadar se je nabralo dovolj nagrad, so lahko organizatorji tombole izjemoma ponudili po dve za vsak posamezen dobitek v partiji (34/276) ali pa so zmagovalcem omogočili, da si sami izberejo eno od nagrad (38/36). Zlasti v adventnem času so namesto dveh večkrat priredili tri partije. Decembra 1834 se je to zgodilo dvakrat in v obeh primerih so karte za tretjo partijo članom podarili brezplačno (34/285, 34/293). Podobno, le da je bila brezplačna druga partija, se je ponovilo prvi januarski ponedeljek leta 1835 (35/6). Po tri partije, a ne brezplačno, so odigrali tudi na velikonočni ponedeljek in silvestrski večer leta 1838 (38/74, 39/1).

Čeprav so se v določenih obdobjih v fondu ljubljanske tombole nabrala občutna denarna sredstva in nagrade večje vrednosti, članom Kazine ne bi mogli očitati pohlepa ali pridobitništva. Prej nasprotno, saj je bilo mogoče v ozadju iger ves čas občutiti dobrodelno noto. Ne tako redko se je zgodilo, da so se zmagovalci izžrebanemu dobitku odpovedali v korist mestnemu otroškemu zavetišču oziroma so delovanje te ustanove podpirali z zbiranjem sredstev (34/67, 34/71, 34/270, 39/47, 39/64). Skrb za socialno šibke je bila očitno temeljni vzgib za licitiranje kart, saj so v takih primerih vplačana sredstva občutno presegla vrednost podeljenih dobitkov, presežek pa so podarili ljubljanskemu ubožnemu fondu (34/73). Z istim namenom so na ponovoletni tomboli 5. januarja 1835 organizirali tretjo partijo, za katero so karte licitirali po 20–50 krajcarjev. Izkupiček dobrodelne dražbe je znašal 39 goldinarjev in 31 krajcarjev, medtem ko so zmagovalci prejeli dobitke v obliki preprostih usnjenih denarnic, v katerih so se skrivale srečke za veliko loterijo v kopališču Theresienbad v Meidlingu pri Dunaju 27. aprila. Edinole k najvišjemu dobitku, tomboli, so dodali steklenico iz brušenega rumenega stekla kot nekoliko reprezentativnejši spominski oziroma okrasni predmet (35/6).

Franzevi zapisi omenjajo vsaj en še izrazitejši primer dobrodelne igre v Ljubljani, ki je niso priredili v ustaljenih okvirih, temveč pri ilirskem guvernerju Schmidburgu. V sredo, 29. marca 1837, je namreč potekala posebna tombola, namenjena zbiranju sredstev za ljubljansko otroško zavetišče. Nagrade so prispevale ugledne gospe in gospodične, in sicer izdelke lastnih rok – večinoma vezenine v obliki blazinic, torbic, denarnic, čepic ipd. Podobno kot ob bolj vsakdanjih partijah, odigranih v Kazini, so karte prodajali po zgolj 10 krajcarjev, a je bila udeležba odlična, saj so s prodajo zbrali nič manj kot 198 goldinarjev in 30 krajcarjev, anonimna darovalka – po sklepanju večine grofica Saurau – pa je k temu velikodušno dodala še 100 goldinarjev (37/60). Podobno zbiralno akcijo za pomoč otroškemu zavetišču so načrtovali spomladi 1839 ob praznovanju cesarjevega rojstnega dne (39/47, 39/64). Vendar se socialni čut ljubljanske višje družbe ni omejeval zgolj na lokalne okvire. 16. aprila 1838 so denimo večer tombole združili z zbiranjem sredstev za veliko loterijo v pomoč ponesrečenim prebivalcem Budima in Pešte ob katastrofalnih poplavah Donave (38/74).[17]

SEDEM LET ZABAVE

Pisma Franca Franza dokumentirajo vzpone in padce ljubljanske tombole od februarja 1834 do konca pomladne sezone 1840. V tem času je zanimanje zanjo opazno nihalo, odvisno od letnih

[17] Prim. Korytko, *Korespondenca*, str. 85. Donava je prestopila bregove med 13. in 18. marcem 1838. Najvišji vodostaj je dosegla 15. marca, ko je poplavila skoraj celotno mestno jedro Budima in Pešte ter bližnjo okolico. Verjetno najhujša naravna nesreča, dokumentirana v madžarski zgodovini, je povzročila več kot 150 smrtnih žrtev in uničila domove vsaj 50.000 prebivalcev (Tenk in Dávid, Geographical and GIS Analyses, str. 77–89).

časov, prazničnih dni, vremena, konkurence drugih družabnih prireditev in še kakega zunanjega dejavnika, kljub temu pa se je obdržala kot ena najbolj prepoznavnih redno organiziranih dejavnosti pod okriljem Kazine.

Prvo polovico sezone leta 1834 je igralne ponedeljke v povprečju zaznamoval zmeren obisk (34/39, 34/46, 34/53, 34/60). Še najočitnejše odstopanje je bilo mogoče opaziti 24. marca, ki je udeležencem ostal v spominu zaradi izrazito klavrnega vzdušja (34/67). A že naslednjič je vtis popravila številčnejša udeležba, morda tudi zato, ker so igralci želeli dobro izkoristiti še zadnje priložnosti v iztekajoči se pomladni sezoni (34/73). S takim naravnim ritmom najbrž lahko pojasnimo dobro obiskanost ob začetku zimskega cikla decembra 1834, postopno upadanje in nato spet vzpon v pred- in ponovoletnih dneh (34/270, 34/285, 35/6).

V zgodnjih mesecih naslednjega leta se je igralna vnema očitno ohladila, saj so Franzeve omembe tombole precej redkejše in pričajo o slabši udeležbi, menda tudi zaradi skromnejših dobitkov (35/75, 35/79, 35/231, 35/237). Do odmevnega preobrata je prišlo 14. decembra 1835, ko je bil obisk tako množičen, da so karte skoraj pošle (35/242). V naslednjih tednih je odziv nihal nekoliko pod in nad povprečjem (35/246, 35/251), dokler slavnostne ponovoletne partije 4. januarja 1836 spet niso presegle vseh pričakovanj. To gotovo ni bilo naključje, saj so organizatorji pripravili bogato zalogo dragocenih nagrad. Kart so ponudili neomejeno število, po pavšalni ceni 10 krajcarjev, nazadnje pa so jih prodali več kot 400. Zato se je dogajalo, da je bilo za posamezen dobitek izžrebanih po več kart. Ambo je osvojilo kar sedem tekmovalcev, med katere so morali razdeliti šest nagrad – prav toliko parov usnjenih damskih rokavic (36/2).

Februarja 1836 je obisk upadel precej pod raven adventno-novoletne sezone (36/30, 36/37), nato pa je ponovno narasel in 21. marca dosegel nepričakovan vrhunec, saj so tistega večera pričakovali prihod nadvojvode Janeza ali vsaj njegove soproge. Žal si imenitneža nista vzela časa za obisk Kazine, zato so se morali prisotni zadovoljiti s sicer povsem korektno odigranima partijama in okusno pogostitvijo (36/50, 36/54). Toda v splošnem se ob prebiranju korespondence težko znebimo občutka, da je tombola za ljubljansko občinstvo začela izgubljati prvotni čar. To se je pokazalo v neobetavni jesenski sezoni 1836 (36/227, 36/247, 36/273) in celo v adventnem času, ko niti praznično veselje ni moglo zares obuditi nekdanje igralne vneme (36/280). 12. decembra se je tombole udeležilo 45 dam in »lepo število« moških, a je Franz kljub temu ugotavljal, da tombolo prirejajo redkeje kot v preteklih letih. Ta večer si je marsikdo zapomnil zaradi zabavnega pripetljaja, ki ga je zakrivil Julij pl. Fichtenau. Zmotno prepričan, da je osvojil glavni dobitek v drugi partiji, je namreč s tako gromkim vzklikom oznanil »Tombola!«, da so številnim igralcem iz rok popadali kozarci in je bilo treba v vsesplošni zmešnjavi še enkrat izklicati izžrebane številke (36/285).

Kljub vsemu ta pripetljaj najbrž ni bil poglavitni razlog za izrazito nizko udeležbo teden dni pozneje, ko se je na tomboli zbralo komaj 26 dam (36/292). Na prelomu v novo leto 1837 se je obiskanost spet povečala in do pomladi podobno predvidljivo upadla na skromnejšo raven (36/301, 37/3, 37/47, 37/53).[18] Sezono so slovesno sklenili 27. marca z zadnjo igro v stari Kazini, ki so jo simbolnemu trenutku primerno pospremile bogate nagrade (37/56).

Tedaj se verjetno marsikateri ljubitelj tombole ni zavedal, da bo preteklo skoraj leto dni, preden se bo igralniška druščina ponovno zbrala ob omizju. Gradnja impozantne stavbe na Kongresnem trgu, s katero so začeli marca 1836, je v družabnem življenju ljubljanske elite naznanila pomemben

[18] Iz tega kratkega obdobja izvirajo skoraj vsi Korytkovi opisi ljubljanske tombole. Korytko, *Korespondenca*, str. 37, 40, 43–44, 49–50, 80, 118–119.

mejnik. Franz je z zanimanjem spremljal potek gradbenih del in s tem povezano dogajanje, od odkrivanja arheoloških najdb z nekdanjega rimskega pokopališča do raznovrstnih zapletov, zaradi katerih se je dokončanje stavbe precej zavleklo (36/21, 36/32, 36/39, 36/57, 36/64, 36/78, 36/204, 36/242, 37/96, 37/101, 37/185, 37/257, 37/289, 38/12, 38/15). Zato je selitev v nove prostore potekala postopoma. 10. decembra 1837 so odprli gornjo kavarno in čitalnico, vendar je bilo treba na pritlično kavarno in začetek večjih družabnih prireditev še nekoliko počakati. Slavnostno odprtje plesne dvorane se je zamaknilo na 8. januar 1838 (37/284, 38/6), po sili razmer močno skrajšan cikel tombole pa so lahko priredili šele v postnem času, ob marčevskih in aprilskih ponedeljkih (38/22).

Da bi prvemu igralnemu večeru 5. marca nadeli karseda nepozabno podobo, so se pobudniki nadvse – morda celo preveč – potrudili s pripravami. Ker se je članstvo Kazine v tistem času močno povečalo in je bilo tudi sicer upravičeno sklepati, da bo prva tombola v povsem novi zgradbi pritegnila veliko pozornosti, so zbrali dovolj nagrad za kar štiri partije in jih, skrbno aranžirane, razkazovali na osvetljenem podiju. Žal razmeroma skromen obisk ni dosegel prevelikih pričakovanj in tudi pretirana pompoznost se je organizatorjem nazadnje maščevala. Zaradi dolgoveznega postopka podelitve dobitkov, ki so si jih lahko zmagovalci sami izbirali med razstavljenimi nagradami, so namreč potratili toliko časa, da jim ni uspelo odigrati niti treh, temveč le običajni dve partiji, pa še tako se je dogodek zavlekel vse do pol enajste. Kljub tem nerodnostim so prireditelji na koncu zabeležili dobiček, saj so v zameno za zbranih 102 goldinarjev podelili nagrade v skupni vrednosti 81 goldinarjev in 40 krajcarjev (38/36).[19]

Teden dni pozneje je igra že stekla bolj gladko. Udeležba je bila precej večja in tudi prihodki so narasli na 140 goldinarjev. Da bi razigranim tekmovalcem omogočili lažje spremljanje dobitkov, so se organizatorji iznajdljivo opremili s praktičnimi pomagali. Iz pločevine so namreč izrezali številke od 1 do 90 in vsako izžrebano vrednost postavili v rdeče osvetljeno lanterno. Tako so jih lahko igralci v hipu prepoznali, tudi kadar so v hrupnem okolju velike dvorane preslišali izklicane žrebe (38/39). Na nadaljnjih igralnih večerih v zimsko-pomladnem ciklu je odziv občinstva nihal, kar pa tudi zaradi praznikov ni bilo nič nenavadnega. Po šibkejši zasedbi 19. marca (38/46) je bilo prizorišče v Kazini naslednji teden spet bolj živahno. Tudi tokrat so organizatorji zabeležili precejšen dobiček – za zbranih 136 goldinarjev in 40 krajcarjev so podelili nagrade v višini 89 goldinarjev in 46 krajcarjev (38/52, 38/53).

Iztek sezone je očitno privabil zgolj še najstrastnejše igralce. Enkrat je k številčnejšemu obisku pripomogel violinski virtuoz s spretno odigranimi glasbenimi vložki (38/52, 38/53), vendar je bila udeležba ob drugih priložnostih bolj pičla. 2. aprila je menda padla na tako porazno raven, kakršne niso pomnili. Toda iz Franzevega popisa zmagovalcev in podeljenih nagrad je videti, da je zbrana druščina kljub temu prišla na svoj račun, saj je brez motenj odigrala načrtovane partije (38/61). Podobno slabo udeležbo so zabeležili dva tedna pozneje. Delno so jo pripisovali slabemu vremenu, delno konkurenci gledališča, v katerem je istočasno nastopal plesalec vrvohodec. Zato je organizatorje skrbelo, ali jim bo sploh uspelo izvesti načrtovane tri partije in hkrati promovirati dobrodelno loterijo za budimpeštanske poplavljence. Strah je bil odveč, saj so v prijetnem ozračju preživeli igralniški večer ter iztržili nič manj kot 177 goldinarjev in 10 krajcarjev (38/74).

Selitev v nove prostore je tomboli nedvomno nadela imenitnejšo zunanjo podobo, vendar ni odločilno pripomogla k večjemu obisku. Decembra je bilo sicer mogoče večkrat opaziti povečanje števila moškega, ne pa tudi ženskega občinstva (38/265, 38/269). Prirediteljem ne bi mogli očitati

[19] Prim. Korytko, *Korespondenca*, str. 77.

pomanjkanja vneme, saj so si na različne načine prizadevali izboljšati igralniško izkušnjo. Da bi tekmovalcem olajšali spremljanje izžrebanih številk, so 17. decembra predstavili novo napravo. Inovacija v Franzevem pismu ni natančneje opisana, žal pa se ni posrečila – bodisi zaradi premalo robustne bodisi nedomišljene mehanske konstrukcije se je že prvega večera večkrat pokvarila, zato so jo morali nenehno popravljati ob godrnjanju udeležencev, ker se je igra nenačrtovano zavlekla. Zato so nazadnje sklenili, da ostanejo pri prejšnjem načinu signaliziranja s posebej prirejeno svetilko, uvedeno spomladi (38/269).

Da je bilo mogoče ob pravi priložnosti z obeti privlačnih nagrad in dodatnim zabavnim programom prirediti odmeven spektakel, je ponovno potrdil silvestrski večer leta 1838. V tekmi za dobitke iz srebra in zlata se je zbrala pisana množica, ki je do desete ure odigrala dve standardni partiji, ob enajstih pa nadaljevala še s tretjo partijo – partijo za dobrodelne namene. V pričakovanju skoka v novo leto je goste zabavala vojaška godba, uradno do enih, a se je družba razšla šele okrog dveh (39/1).

Opažanja iz minulih let so člane Kazine že dodobra podučila o predvidljivem in očitno neizogibnem ohlajanju zanimanja za tombolo v ponovoletnih mesecih. V pozni zimi in pomladi 1839 so poskusili ta trend preobrniti s pomočjo slepega mladeniča, ki je poskrbel za zabavo z igranjem na citre in mojstrskim oponašanjem živalskih glasov oziroma ptičjega petja (39/34). Tudi tokrat je občinstvo z odobravanjem sprejelo popestritev programa, preostali večeri brez takšnih vložkov pa so se večinoma iztekli v bolj komornem vzdušju (39/41, 39/46, 39/59). Bero slabše obiskanih igralnih večerov je 1. aprila 1839 prekinil izrazito uspešen velikonočni večer ob udeležbi približno 100 dam »iz vseh slojev« – a, razumljivo, iz vrst družbene elite – in še večjega števila gospodov. Gneča je bila tolikšna, da se je v dvorani Kazine opazno segrelo, nedvomno tudi zaradi dragocenih nagrad v obliki raznovrstne srebrnine in zlatnine. Vročica igre je sovpadala z odličnim skupnim izkupičkom skoraj 230 goldinarjev (39/65).

Tudi zimska sezona leta 1839 se je začela precej obetavno, vendar se zdi, da je nekdaj splošno priljubljena igra vendarle izgubljala naboj. Če nič drugega, je popuščalo Franzevo zanimanje zanjo, saj igralne večere odtlej opisuje bolj sumarno, s tabelarnim prikazom nagrad, dobitnikov in končnega izkupička ter vse redkejšimi vsebinskimi komentarji (39/189, 39/192, 39/197, 39/202, 39/205, 40/7, 40/41, 40/53, 40/55, 40/58). Po ironiji usode je ljubljanska tombola prav v tem času postala celo žrtev lastnega uspeha ali vsaj prepoznavnosti. Glas o igralnih večerih v ljubljanski Kazini je namreč dosegel kameralno upravo, zato je tombolo z intervencijo na okrožni urad skušala obdavčiti kot dobičkonosno dejavnost – podobno kot državno loterijo, s patenti oziroma zakupom privilegija regulirano že od vladavine Marije Terezije.[20]

Kot kažejo Franzeve zabeležke, je ta novica v začetku januarja 1840 povzročila precejšnje ogorčenje. Ljubitelji tombole so se pritisku birokracije uprli z utemeljitvijo, da njihovih aktivnosti v Kazini ni mogoče enačiti z loterijo, saj nikomur ne prinašajo eksplicitnega denarnega dobička. Ljubljanska tombola naj bi bila po tej razlagi zgolj družabna igra s kartami, pri kateri je bil morebiten končni presežek prodanih kart nad vrednostjo daril v vsakem primeru namenjen mestnemu ubožnemu fondu (40/4).

[20] Mihelič, *Hazard*, str. 42–43.

PODOBE BIDERMAJERSKE MATERIALNE KULTURE

Franzeva korespondenca je nastala v zlati dobi bidermajerja, celovitega umetnostnega ali že kar življenjskega sloga, ki je v srednji Evropi prevladal v dobi miru in stabilnosti, a tudi konservativnih družbenih vrednot od konca napoleonskih vojn leta 1815 do izbruha marčne revolucije leta 1848. Vrhunec je dosegel v Avstriji med vladavino kanclerja Metternicha, ko je njegova osrednja gonilna sila postalo gospodarsko in intelektualno samozavestno, vendar vsaj v javnem delovanju apolitično, do oblasti nekritično premožno meščanstvo. Bidermajerski slog je navdihoval literaturo, poezijo, glasbo in likovno ustvarjanje, a tudi uporabno umetnost in oblikovanje. Globok pečat je vtisnil bivalni kulturi, ki je postala nazoren odsev aktualnih vrednot meščanskega stanu: zmernosti, skromnosti, konvencionalnosti ter občutka za naravo in intimo, sicer pa zatekanja v varno okolje doma.[21]

Z umikanjem iz javne sfere se je težišče pozornosti preusmerilo v zasebnost domačega bivališča, urejenega v skladu s potrebami tradicionalne patriarhalne družine. Takemu načinu življenja je ustrezal udoben interier z elegantnim pohištvom in opremo, prilagojeno tako odraslim kot otrokom. Njegovo okrasje bi navadno vsebovalo okusu meščanskega okolja ljube motive – portrete, krajine in tihožitja. V njem bi zelo verjetno našli poseben prostor za glasbeno (po)ustvarjanje kot pomemben element druženja bodisi v ožjem družinskem bodisi nekoliko razširjenem, formalnejšem krogu. Novo dojemanje vloge bivalnega prostora je spodbudilo živahno povpraševanje po kakovostnih, estetsko dovršenih izdelkih, s tem pa tudi razmah obrtnega ustvarjanja in industrijskega oblikovanja.[22]

Takšne težnje je bilo prav v času Franzeve pisemske kronike mogoče jasno opaziti v slovenskem prostoru. Predmarčna doba je bila v tem okolju znanilec preloma s starim rokodelskim izročilom in sorazmerno počasne, a nezadržne industrializacije. V notranjeavstrijskih deželah so domačo proizvodnjo in tehnične dosežke promovirali z odmevnimi obrtnimi razstavami v Celovcu (1838),[23] Gradcu (1841)[24] in Ljubljani (1844).[25] Kako goreče so si kranjski intelektualci in domoljubi prizadevali podpirati domačo obrt in industrijo, se je ne nazadnje pokazalo v procesu ustanavljanja deželnega muzeja v Ljubljani. Prva zaključena celota, že maja 1821 pridobljena za muzejski fond, je bila namreč zbirka vzorčnih izdelkov tržiških železarskih obratov in orodnih kovačnic Jožefa pl. Dietricha. To je bil hkrati izvorni zametek umetnoobrtnih zbirk, ki naj bi po pričakovanju ustanoviteljev Deželnega muzeja prerasle v poseben oddelek, namenjen spodbujanju tehniške in oblikovalske ustvarjalnosti.[26]

O sočasnih miselnih tokovih in dojemanju materialne kulture priča tudi narava dobitkov na ljubljanski tomboli. Natančnejše branje pokaže, da je med njimi prevladovalo nekaj prepoznavnih kategorij dekorativnih oziroma uporabnih predmetov, ki se redno pojavljajo v Franzevih zapisih. Večinoma gre za modne dodatke in obrtne izdelke zmernejše vrednosti, čeprav zlasti med glavnimi

[21] Bernhard, *Das Biedermeier*; Böhmer, *Die Welt*; Wilkie, Biedermeier.

[22] Npr. Himmelberger, *Biedermeier Furniture*; Kos in Žargi, *Gradovi minevajo*; Kräftner, *Neoclassicism*; Pressler in Straub, *Biedermeier-Möbel*; Spiegl, *Biedermeier-Gläser.*

[23] *Bericht … 1839.*

[24] *Bericht … 1843.*

[25] *Bericht … 1845.*

[26] Oitzl, Med »fužinarstvom«, str. 144; Oitzl, Zapuščina, str. 559–577; Oitzl, Od dvorane, str. 150–154; Lazar, Oddelek, str. 318–322.

nagradami neredko naletimo tudi na precej prestižnejše, bolj dragocene primerke uporabne umetnosti. Od tega pravila odstopa le nekaj osamljenih izjem dobrodelnih iger, za katere so dobitke darovale članice Kazine (37/60, 38/79).

Organizatorji tombole so vlagali velike napore v zbiranje primernih nagrad. Predvsem pred večjimi prazniki ali ob pomembnih dogodkih, ko je bilo pričakovati dobro udeležbo, so si morda že tedne vnaprej prizadevali popolniti čim privlačnejši nagradni fond, ki je nato vznemirjal domišljijo tekmovalcev. Tak primer je bila prva januarska tombola leta 1836, ko so obeti imenitnih dobitkov privabili ogromno množico. Od ambe do dvojne tombole so se tako v prvi partiji zvrstili brušen in poslikan stekleni pokal, z volno izvezena potovalna torba, s srebrom okovana pipa iz morske pene, majhna stoječa oziroma namizna ura s pozlačeno ali posrebreno številčnico pod steklenim pokrovom in par zlatih uhanov, zmagovalcem v drugi partiji pa so pripadli bele usnjene damske rokavice, litoželezni obtežilnik za pisma v obliki jelena, pozlačena srebrna žlica školjkaste oblike, muf iz črnega krzna, srebrna sladkornica s predrtim okrasjem in znotraj pozlačena srebrna skleda (35/251, 36/2).

Če odmislimo precej višjo vrednost dobitkov na ponovoletni tomboli, se dobitki lepo ujemajo z značilnimi vrstami predmetov, kakršne so podeljevali tudi ob običajnejših igralnih večerih. Med najbolj zaželene sta nedvomno sodili srebrnina in zlatnina (npr. 39/189). V teh dveh kategorijah pa naletimo na velika odstopanja. Pogosto namreč ni šlo za predmete, ki bi bili v celoti izdelani iz plemenitih kovin, temveč so bili zgolj posrebreni, pozlačeni ali opremljeni s posameznimi srebrnimi oziroma zlatimi elementi. Več takih, očitno ne pretirano dragih izdelkov je navedenih med nagradami, ki so jih 27. marca 1837 podelili na zadnji tomboli v stari ljubljanski Kazini – iz srebra izdelan obešalnik za ključe, držalo za cigarete ter v notranjosti pozlačeni skleda in zajemalka (37/56). Pozlačene srebrne sklede in kozarci so očitno sodili med bolj razširjene dobitke (36/2, 37/3, 38/74).

Ob drugih priložnostih so zabeležene srebrne klešče za sladkor (34/270, 38/74), damske škarje s srebrnim ročajem, rdeče in zlato okrašena srebrna skleda, s srebrom okovana krtača za lase (37/56, 36/57), pozlačena solnica in poprnica (37/37, 37/56). Med imenitnejšo srebrnino, primerno za najvišji dobitek na tomboli, zasledimo srebrn jedilni komplet z noži, vilicami, jušnimi žlicami in kavnimi žličkami v rdeče prevlečenem etuiju (36/37). Podoben komplet se je znašel na silvestrski tomboli leta 1838, in sicer skupaj z drugo drobno srebrnino in zlatnino (39/1).

V primerjavi z raznovrstnimi izdelki iz srebra, ki so sodili med najpogostejše dobitke na ljubljanski tomboli, so omembe zlatega nakita veliko redkejše in skoraj v celoti omejene na manjše predmete: npr. par drobnih zlatih uhanov (36/54), zlato broško z vdelanim turkizom (39/53) in naprsno iglo s (pol)dragim kamnom (40/55). Večja koncentracija zlatarskih izdelkov je dokumentirana zgolj nekajkrat, in sicer v času novoletnih ali velikonočnih praznikov. Po že omenjenem silvestrskem večeru leta 1838 s precej razkošnimi nagradami so zelo podoben izbor podelili 1. aprila 1839 – s srebrom okovano krtačo za lase, srebrno sladkornico, kupo, nož za torto, set kavnih žličk in posodico za mleko ter v drugi partiji zlatnino v obliki para uhanov, treh brošk in verižice (39/65).

Tudi 6. januarja 1840 so zmagovalcem pripadli plemeniti kovinski dobitki – par posrebrenih svečnikov, s srebrom okovana krtača za lase, srebrn jedilni pribor in nosilnik za nakit, zlata, z granati okrašena naprsna igla, zlate broške in uhani ter pozlačena steklenica iz belega in vijoličastega stekla s srebrnim krožnikom. Po zanimivem naključju sta se glavnih dobitkov razveselila dva od tisti trenutek vidnejših mož kranjske znanosti in domoljubja, ki sta osvojila tombolo v prvi oziroma drugi partiji. Muzejski kustos Henrik Freyer je prejel pokal iz belega in modrega

Srebrna šatulja za nakit, Mathias Kral, Praga, 1846
(NMS, inv. št. N 15476, foto: Tomaž Lauko).

Litoželezni obešalnik za nakit s figuro savojskega cestnega prodajalca podganjega strupa in lovca na glodavce (NMS, inv. št. N 4871, foto: Tomaž Lauko).

brušenega stekla, opremljen s srebrnim pokrovom in krožnikom, trgovec Valentin Pleiweis iz Kranja, oče narodnega buditelja Janeza Bleiweisa, pa zlato zapestnico po »najnovejši modi« (40/7).

Nekaj srebrnine in zlatnine so podelili še 9. marca 1840, a je bila bera nagrad vendarle nekoliko manj razkošna: srebrn ustnik za cigaro, par posrebrenih namiznih svetilk, ogledalo s posrebrenim okvirom, srebrn pisalni set in v drugi partiji damski set za šivanje, kavna skodelica iz pozlačenega porcelana, okrašena z (verjetno naslikanimi) cvetlicami, par srebrnih posodic za jajca, posodice za kis in olje v pozlačenem oziroma posrebrenem okviru ter spet zlata broška v »najmodernejšem« slogu (40/41).

Od drugih kovin večkrat naletimo na bron, bodisi v obliki sestavnih delov večjih predmetov ali samostojnih izdelkov, kot so srajčni gumbi (34/285), pisalni komplet (34/293), namizni zvonček (35/237), emajliran obtežilnik (39/59) in odlagalniki za nakit, kombinirani s porcelanom (39/189, 39/192, 40/55). Še bolj izstopa lito železo kot tisti trenutek posebej modna, »visokotehnološka« surovina, ki je zanimanje domače javnosti vzbujala tudi po zaslugi mojstrskih izdelkov Auerspergove livarne na Dvoru pri Žužemberku.[27] Nekateri primerki, omenjeni v Franzevih pismih, so bili razmeroma manjši, preprostejši predstavniki sočasne uporabne umetnosti, denimo pečatnik (39/64) in obtežilniki za pisma (37/37, 39/1, 39/53). Leta 1837 sta navedena dva litoželezna izdelka z umetelnimi

[27] Kos in Žargi, *Gradovi minevajo*, str. 81–101; Oitzl, Med »fužinarstvom«, str. 136–141.

Kozarec v bidermajerskem slogu, severna Češka, ok. 1830
(NMS, inv. št. N 2144, foto: Tomaž Lauko).

gravurami – namizni zvonček in pisalni komplet s figuralnim pokrovom, ki je bil hkrati prirejen za obtežilnik (37/27). Podoben, čeprav očitno ne tako izborno okrašen pisalni komplet je naveden že leto prej (36/292). Verjetno najprestižnejši skupek litoželeznih izdelkov je bil komplet zelo fino obdelanega, v celoti črno bruniranega nakita, sestavljen iz verižice s križcem, para zapestnic in para uhanov (34/67).

Med nekovinskimi materiali je bilo za tombolskim omizjem zelo priljubljeno steklo. Preprostejši predmeti iz navadnega stekla so bili po merilih bidermajerske višje družbe preveč ceneni, da bi jih podeljevali kot nagrade pri družabnih igrah. Zato Franzeva korespondenca našteva umetelnejše izdelke iz bolj kakovostnih materialov oziroma s finejšo končno obdelavo. Nižjo cenovno raven zavzema posodje iz brušenega stekla (34/293), pogosto obarvanega ali opremljenega s tako ali drugače vpadljivimi dodatki, kot je bila pred novim letom 1836 podeljena steklenica iz belega brušenega stekla, prevlečena z rdečim steklom (36/247). V nekoliko višjo kategorijo verjetno sodijo izdelki iz kristalnega stekla, npr. rumena brušena skleda za sladkor (38/265), bogato pozlačen pokal (40/55) ter modro oziroma rdeče emajlirani čaši in servis za sadje, omenjeni februarja 1839 (39/34).

Velika večina popisanih steklenih izdelkov je bila še bolj vpadljivo okrašena s pozlato, redkeje tudi s poslikanimi motivi. Med takšnimi primerki so bili daleč najbolj razširjeni z zlatom obrobljeni, včasih poslikani kozarci (npr. 34/39, 34/53, 34/270, 36/30, 36/292, 37/56). Med najbolj reprezentativne izdelke steklarske obrti lahko umestimo obsežnejše komplete, kot je bila ob eni od priložnosti

bovla za punč z 12 kozarci, vse iz pozlačenega stekla, v leseni, rdeče politirani škatli (38/74), drugič pa pozlačeni pivski set za liker s karafo, 12 kozarci na peclju in stekleno skledico (39/53).

V kombinaciji s pozlato se redno ponavljajo določene barve oziroma barvne kombinacije, ki so ustrezale tedanjemu modnemu okusu: predvsem rdeča, modra in rumena (36/292, 37/57, 39/192). Podobno estetiko bi lahko opazili celo pri izbranem posodju, izdelanem iz poldragih kamnov. Med izžrebanimi dobitki se v nekaj primerih omenjajo sklede, sladkornice, steklenice in vaze za rože iz hialita, prozorne različice opala (34/67, 37/37, 38/39, 38/269). V večini primerov so bile okrašene s pozlato. Verjetno najrazkošnejši primerek se omenja leta 1835, in sicer krožnik s pokalom in pokrovom iz pozlačenega temnomodrega hialita (35/237).

Steklene posodice različnih oblik in namembnosti so bile pogosto vgrajene v večje predmete ali sete iz drugih materialov. Eden zanimivejših dokumentiranih primerov je pisalni komplet v obliki bronaste moške figure, ki na hrbtu nosi s pozlačenim okovjem okrašen stekleni črnilnik in posodico za pivnik (34/53). V isto skupino sodi damski pisalni pribor iz pozlačenega stekla na črnem pladnju (35/246). Vsaj enkrat se pojavi celo slika na steklu, a žal ni zabeleženo, s kakšnim motivom (38/79).

V primerjavi s steklom se porcelan pojavlja redkeje. Marca 1834 med dobitki zasledimo porcelanast pisalni pribor, skodelico najfinejše kakovosti (34/46) in še dve skodelici, od tega eno za čokolado (34/53, 34/67). Pozneje največkrat naletimo na pozlačene, včasih tudi poslikane porcelanaste skodelice za kavo (35/246, 36/54, 38/53, 39/34, 39/192) ter vsaj enkrat na poslikano in pozlačeno vazo za rože (39/197). Še najimenitnejši vtis vzbuja kavni servis za šest oseb iz finega belega porcelana s širokimi zlatimi obrobami, podeljen za prvo nagrado (40/55). Druge vrste keramike so dokumentirane le v osamljenih primerih, kot je čajnik s šestimi skodelicami iz angleške kamenine (36/247).

Za najvišji dobitek, tombolo, so v Kazini presenetljivo pogosto podeljevali ure različnih vrst in oblik, največkrat stoječe namizne, nekoliko redkeje stenske ure bolj ali manj zapletene izdelave. Razmeroma dragoceni izdelki urarske obrti so bili praktično uporabni, a hkrati zelo priljubljeni dekorativni dodatki bidermajerskega interierja. Sklepamo lahko, da so vsaj nekatere od njih – če že ne večino – izdelali sodobni urarski mojstri iz lokalnega prostora, dokumentirani tako v pisnih virih kot v fondu Narodnega muzeja Slovenije.[28] Franz jim v svoji korespondenci namenja nemalo pozornosti, in sicer predvsem njihovi konstrukciji in uporabljenim materialom.

Na velikonočni ponedeljek 1834 je zmagovalka prve partije, Elizabeta (*Lissette*) baronica Schmidburg, prejela stensko uro v zlatem – oziroma bolj verjetno pozlačenem – okviru (34/73). Decembra istega leta je baron Franc Lazarini za vrhovni dobitek osvojil lepo izdelano stoječo uro s steklenim pokrovom, ki žal ni podrobneje opisana, a je njena nakupna cena znašala nič manj kot 15 goldinarjev (34/285). Ena od stoječih ur, omenjenih leta 1836, je imela mehanizem, ki je odbil vsako polno uro, bronasto števílčnico z dvema kazalcema in steklen pokrov na lesenem podstavku (36/54). Druga je bila kompaktnih mer, visoka pet palcev, v črno politiranem lesenem ohišju (36/247).

Še več tehničnih podatkov imamo o dveh dokaj prestižnih primerkih, podeljenih na zadnjem igralnem večeru v stari Kazini marca 1837. Prvi je bil nočna ali potovalna ura s števílčnico iz bele kovine, vdelano v bronast pokrov in črno politirano, z bronastim okovjem okrašeno ohišje. Namesto zvonca je bila opremljena z repetirnim mehanizmom, ki je naznanil vsake četrt ure oziroma polno uro. Na drugem mestu se je znašla stoječa ura z odprtim samonapenjalnim mehanizmom pod steklenim

[28] Bučić, *Ure*, str. 18, 38–40, 86–89.

Portalna namizna ura s parom alabastrnih stebričev, izdelek mariborskega mojstra Janeza Nepomuka Wolfharta, ok. 1820 (NMS, inv. št. N 9275, foto: Tomaž Lauko).

pokrovom na dveh alabastrnih stebričkih, prav tako prirejena, da je zazvonila na vsake četrt ure oziroma polno uro (37/56, 37/57). Leto pozneje je omenjena še ena podobna stoječa ura, opremljena z zvoncem in samonapenjalnim mehanizmom v politiranem ohišju iz mahagonija (38/52, 53).

Manjše potovalne ure ali budilke, ki jih je bilo v nekaterih primerih mogoče obesiti na steno, so včasih opremili z etuijem za varnejše prenašanje (1839/192). Natančneje opisani primerki so bili opremljeni s stekleno ali bronasto števílčnico, morda tudi pozlačenim bronastim okovjem, redkeje z odprtim mehanizmom, praviloma pa z zvoncem, ki je odbil najmanj vsako polno uro (34/60, 36/301, 37/37, 39/41). Nihajne ure so bile po drugi strani očitno redkejše. Od vsega dveh zabeleženih primerkov eden ni natančneje predstavljen, drugi je imel ohišje iz želvovine in biserne matice na pozlačenem podstavku (38/46, 39/34).

Od drugih tehničnih pripomočkov so na več mestih zabeleženi vžigalniki, v nekaterih primerih menda zelo sodobne ali »najnovejše« oblike (34/39, 35/251, 36/292, 37/37, 39/189), včasih izdelani iz brona (34/293), stekla (37/53) ali lakirane pločevine, oblikovane v lonček (38/39). Nekatere steklene izvedbe so bile opremljene z lesenim, črno politiranim stojalom (38/74, 38/269). Morda najlepše okrašena je imela stojalo iz biserne matice z naslikanimi figurami Kitajcev (38/61). Franz nekajkrat poroča o termometrih z ohišjem iz črno politiranega, pozlačenega lesa ali biserne matice (36/285, 36/292, 37/47), enkrat na kamnitem podstavku (38/269).

Med uporabnimi napravami so se večkrat znašli kuhalniki za čaj ali kavo, predhodniki sodobnih avtomatov za pripravo toplih napitkov. Manjši in verjetno cenejši prototip takšnega kavnega aparata, izdelan iz medenine in opremljen z gorilnikom na špirit, se omenja že v kontekstu ponovoletne tombole januarja 1835 (35/6). Naslednje leto so za tombolo naklonili veliko imenitneje izdelan kuhalnik za kavo iz posrebrene oziroma pozlačene kovine, prav tako z gorilnikom na špirit in zmogljivostjo štiri do pet skodelic (36/50). Podobno, a manjšo izvedbo za dve skodelici so decembra 1836 podelili za činkvin (36/285). Na drugih mestih zasledimo še omembo kuhalnika za kavo za štiri skodelice (36/227) ter dveh večjih naprav za šest skodelic kave (38/46) ali čaja (36/273).

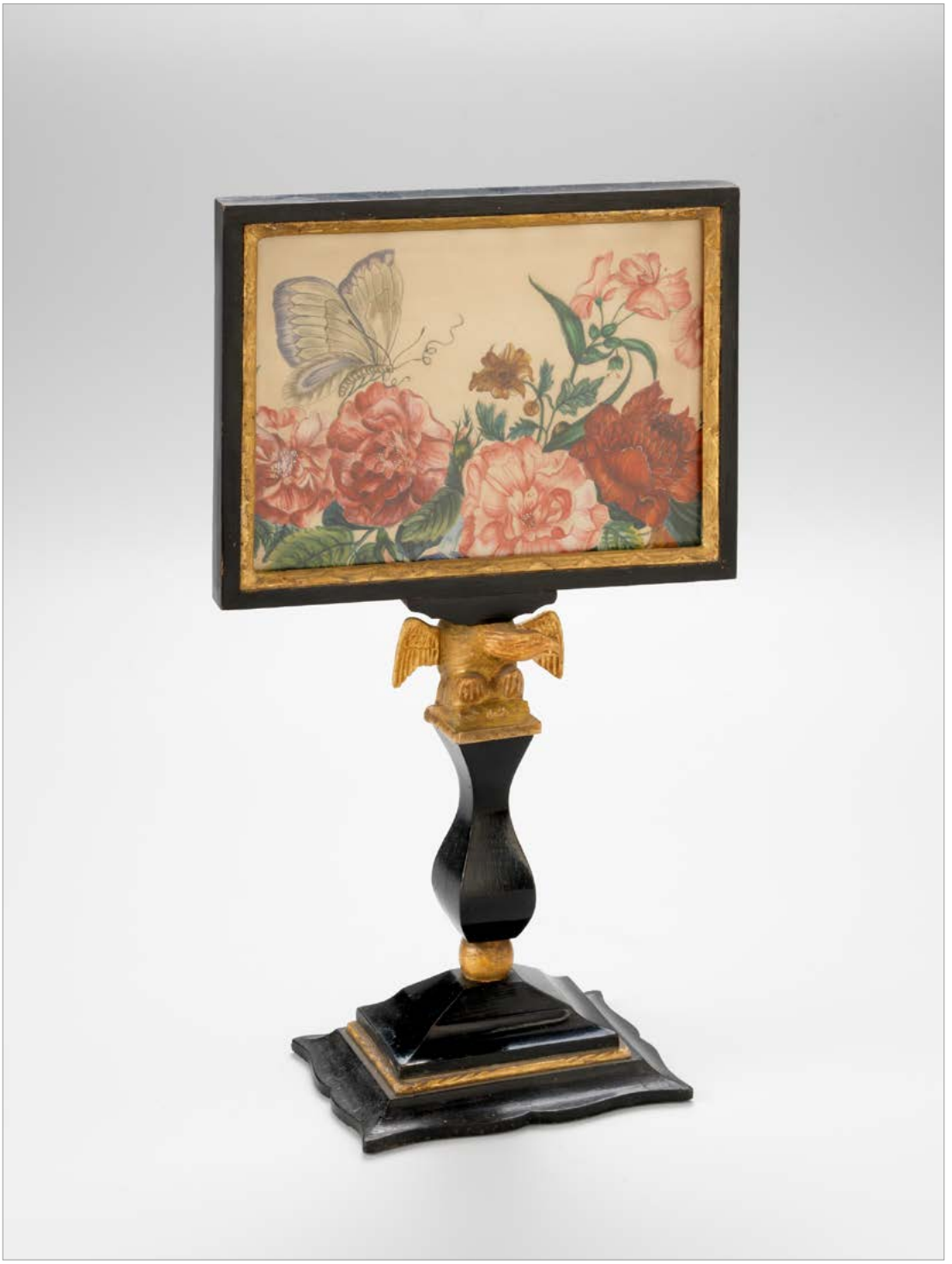
Posebno omembo si zaslužijo optične naprave, in sicer daljnogledi, ki so se glede na Franzeve opazke očitno uvrščali med razmeroma redke, a privlačnejše in dragocenejše nagrade. V večini primerov je šlo za najverjetneje ne pretirano kakovostne gledališke daljnoglede manjših, celo žepnih mer, včasih okrašene z biserno matico in opremljene z usnjenim etuijem (34/39, 34/246, 37/47, 37/237, 38/46). Posebej srečno roko pri tej kategoriji dobitkov je imel baron Mladota, saj je v vsega nekaj letih osvojil kar tri daljnoglede – dva večja in enega manjše, gledališke izvedbe. Zato so ga sotekmovalci, ne povsem neupravičeno, zbadali, da bi lahko odprl lastno trgovino z optiko (35/237).

Pohištvo v bolj klasičnem pomenu besede že zaradi prevelikih mer ni sodilo v redni diapazon nagradnih dobitkov. Kljub temu je med njimi zabeleženih več dimenzijsko skromnejših, a očitno pretanjenih izdelkov mizarske obrti. Decembra 1834 so za osvojeno tombolo v prvi partiji podelili politirano mizico »za damska opravila«, okrašeno z intarzijami v obliki črnih figur ter podob krajine. Še en podoben, a nekoliko manj razkošen izdelek so v drugi partiji namenili za kvaterno, in sicer politiran bralni pult (34/285).

To ni bil osamljen primer. Dve leti pozneje se je med nagradami pojavil črno politiran lesen bralni pult v obliki šatulje z zlatim okrasjem in predalom na dnu (36/285), februarja 1837 pa delovna miza, sestavljena iz podstavka s črno politirano leseno škatlo, pritrjeno z lesenim vijakom, in spodaj opremljeno z rumeno politiranim predalom (37/27). Podobne izdelke, ki bi jih lahko prej kot pohištvo opredelili kot pripomočke za ročna dela, srečamo še nekajkrat, denimo skrinjico

Pisalni pult iz sredine 19. stoletja, izdelan v poznem bidermajerskem slogu
(NMS, inv. št. N 6787, foto: Tomaž Lauko).

Poslikano namizno senčilo v empirskem slogu zgodnjega 19. stoletja
(NMS, inv. št. N 6882, foto: Tomaž Lauko).

za šivalni pribor (34/67), kaseto za delovne pripomočke iz rumeno politiranega lesa, okrašeno z intarzijami in opremljeno z dvema ročajema (39/192), leseno kaseto z naslikano krajino (34/46), damsko skrinjico iz lepenke s kitajskimi figurami (35/231) in šatuljo iz črno politiranega lesa z zlatim okrasjem (36/301). Tudi tam, kjer to ni posebej navedeno, lahko sklepamo, da so v njih hranili predvsem pribor za šivanje, ki je sicer večkrat dokumentiran med dobitki, npr. šivalne blazinice za igle (34/270, 35/251), enkrat celo šivalni komplet v srebrni škatli (36/301).

V kategorijo pohištva bi lahko vsaj pogojno prišteli senčila. Posebej imeniten primer je španska stena s poslikanimi steklenimi tablami v lakiranem lesenem okviru (39/192). S takim zaslonom je bilo mogoče začasno pregraditi del bivalnega prostora in si ustvariti intimnejši kotiček. Precej več je omemb manjših senčil, pogosto prirejenih za namestitev svetilk. Njihova oblika praviloma ni podrobneje opisana, vendar lahko v kontekstu bidermajerske bivalne kulture sklepamo, da je šlo za namizne ali stoječe izvedbe različnih oblik. Vsaj dvakrat naletimo na kombinacijo lesenega okvira z vgrajenimi steklenimi elementi (36/30, 36/50), Franz pa omenja tudi prosojen senčnik z naslikano krajino in vgrajeno nočno lučko (34/60), posrebren svečnik s porcelanastim zaslonom (36/280) in kopico drugačnih različic za eno ali dve sveči oziroma svetilki, enkrat okrašeni z biserno matico in drugič z naslikanim motivom stvarjenja sveta (38/39, 38/61, 38/74, 38/79, 38/269, 39/64, 40/58). Dvakrat je naveden senčnik iz litega železa, prvič preprostejša različica za eno svečo (37/53) in drugič nekoliko razkošnejša, opremljena s porcelanastim krožnikom, na katerem je bila naslikana milanska katedrala (37/27).

Čeprav se svetila večkrat omenjajo v povezavi s senčili, nanje še večkrat naletimo samostojno, saj so se uvrščala med bolj priljubljene dobitke. Osnovni vir razsvetljave so bili v tridesetih letih 19. stoletja še vedno svečniki, najpogosteje namizne izvedbe. V Franzevih zapisih so dokumentirani bronasti (36/280, 37/47, 39/189), porcelanasti (38/53, 39/64), še največkrat pa posrebreni svečniki (36/292, 38/265, 39/189, 39/179, 40/7, 40/41). V enem primeru imamo opraviti tudi z litoželeznimi primerki, enkrat okrašenimi z »rumeno« kovino, najverjetneje medenino, drugič s črno lakiranimi in pozlačenimi (36/292, 38/269). Veliko več svetlobe so zagotavljale večje, spet praviloma namizne svetilke na olje (35/237, 36/285, 37/3, 38/269), enkrat pa se omenja lesen, s pozlato okrašen lestenec s štirimi svečami (38/269).

Naslednji sklop dobitkov sestavljajo toaletni pripomočki. Večina predmetov v tej kategoriji je bila namenjena ženskam. Med večjimi so nekajkrat navedena ogledala, navadno v posrebrenem ali pozlačenem okviru, vsaj enkrat iz s pozlato okrašenega lesa (35/53, 38/265, 39/41, 39/192). Najizčrpneje je opisan primerek, podeljen decembra 1835 – majhno okroglo zrcalo v posrebrenem ali pozlačenem okviru in opremljeno s podstavkom za namestitev na toaletno mizico (35/237). Steklenička parfuma se omenja le enkrat (39/192). Tudi v rubriko moških toaletnih pripomočkov je mogoče umestiti vsega nekaj osamljenih primerov, kot sta par angleških britev (36/247) in šatulja z brivskim priborom, toda brez britve (37/37).

Nasprotna slika se pokaže pri pripomočkih za kajenje, saj je bila ta razvada v srednjeevropskem okolju sredi 19. stoletja skoraj povsem v domeni moških. Pred prevlado cigaret, ki so se na zahodnem tržišču razširile šele v naslednjih desetletjih in nazadnje postale najmnožičnejša oblika uživanja tobaka, so ljubljanski kadilci posegali po cigarah in pipah. Za shranjevanje cigar in tobaka so na tomboli ob neki priložnosti podelili lakiran in poslikan etui v toku iz lepenke (38/36), ob drugi pa rjavo politirano, z medenino okovano šatuljo (38/265). Pribor za kajenje cigar je naveden le nekajkrat. Baronu Antonu Zoisu, enemu aktivnejših in srečnejših udeležencev tombole, je tako pripadlo iz morske pene ali sepiolita izdelano držalo za cigare z jantarnim ustnikom (36/247).

Četverni namizni svečnik iz zapuščine Franceta Prešerna, prva četrtina 19. stoletja
(NMS, inv. št. 14025, foto: Tomaž Lauko).

Dvojni namizni svečnik iz litega železa, prva polovica 19. stoletja
(NMS, inv. št. 14006, foto: Tomaž Lauko).

S srebrom okovani pipi iz morske pene, Budimpešta oziroma Ogrska, sredina oziroma druga polovica 19. stoletja (NMS, inv. št. N 38644, N 38647, foto: Tomaž Lauko).

Enak izdelek je dokumentiran še enkrat pozneje (38/53), medtem ko je leta 1837 zabeleženo srebrno držalo z ustnikom iz pušpanovega lesa in srebrno škatlico za vžigalnik (37/56).

Morska pena je v naravi razmeroma redka mehka kamnina, ki jo je lahko obdelovati in je hkrati odličen toplotni izolator. Zato je bila zelo priljubljena za izdelavo pip, navadno okrašenih z rezljanimi motivi in okovanih s srebrom, kakršne so lahko dokaj pogosto osvojili tudi igralci v ljubljanski Kazini (34/276, 36/54, 36/301, 37/56, 37/57, 38/53, 38/74, 39/1, 39/202). V primerjavi z vsaj 10 dokumentiranimi pipami take vrste se zgolj enkrat omenja izvedba iz porcelana (35/242). Ob tem omenimo še lesene podstavke za pipo, v enem primeru manjšo, črno politirano različico z enim ležiščem (36/227) ter dvakrat večji izvedbi za dve pipi, politirani črno oziroma rumeno s predalčkom na dnu (36/273, 37/37).

Tekstilni izdelki v naboru dobitkov zavzemajo zgolj ozko nišo. Če odmislimo doma izdelane vezenine, vključene v dobrodelno tombolo (37/60, 38/79), so tekstilije oziroma kosi obutve in oblačil v običajnih igralnih terminih le malokdaj prišli na vrsto – npr. robec iz angleške svile in z volno izvezene copate (34/270), svilena vrečka, okrašena z belima školjkama (34/293), turške copate iz rumenega maroškega usnja (36/227) in potovalna torba ali aktovka (35/231, 38/39). Največjo zgostitev takega gradiva opazimo na prednovoletni tomboli leta 1835, ko so med nagradami našteti rožasta obleka nežnih barv, usnjene damske rokavice in šal iz kašmirja (35/251).

SKLEP

Stotniku Franzu bi težko pripisovali literarne ali zgodovinopisne ambicije, saj izpovedni domet njegovih pisem ne sega dosti dlje od sprotnega, malone dnevniškega in niti ne posebej reflektiranega beleženja aktualnih dogodkov, novic ali celo nepreverjenih govoric, ki so tisti trenutek zaposlovale domišljijo lokalnih prebivalcev. Kljub omejeni perspektivi in precej enolični, ponavljajoči se vsebini se njegovi zapisi ob pozornejšem branju razkrivajo kot zgovoren, za zdaj še neizkoriščen vir, ki priča o vsakdanu in družabnem življenju višjih slojev v predmarčni Ljubljani.

Eno ključnih stičišč tega miljeja je bila Kazina, zato ne preseneča, da je upokojeni častnik tako budno spremljal dogajanje za njenimi zidovi. Tako lahko pojasnimo tudi njegovo zanimanje za tombolo kot sicer zgolj eno od kazinskih dejavnosti, a vendarle privlačno, razmeroma množično družabno igro, ki je v očeh sodobnikov očitno uživala precejšen ugled. Ne nazadnje igralno omizje ni bilo zgolj prizorišče napetega tekmovanja, temveč je v enaki meri delovalo kot prostor vsakovrstnega druženja ter izmenjave novic in govoric, ki so nato še vsaj nekaj dni burile domišljijo ljubljanskih elit.

Iz ohranjene korespondence ni nedvoumno razvidno, kaj je Franza gnalo k tako vestnemu beleženju izžrebanih dobitkov in njihovih prejemnikov. Povsem mogoča ali celo najverjetnejša razlaga pa je, da je s tem stregel radovednosti naročnika, ki je želel vedeti, kakšni izdelki uporabne umetnosti so bili tedaj v modi in bi si jih morda celo želel pridobiti zase, če bi se za to ponudila primerna priložnost. Po drugi strani je k njegovi naklonjenosti tomboli morda pripomoglo starejše družinsko izročilo, če upoštevamo, da so loterijska žrebanja v Ljubljani v letih 1781–1788 organizirali prav v najetih prostorih Erbergove hiše.[29]

Drugo vprašanje je, kako ta poročila ovrednotiti z vidika današnjega bralca oziroma raziskovalca. S stališča zgodovinopisne izpovednosti nas bolj kot faktografsko, marsikdaj izrazito utrujajoče beleženje podeljenih nagrad samo po sebi nagovarja razmislek, s kakšnimi predmeti se je obdajala tedanja ljubljanska višja družba, zakaj jih je dojemala kot privlačne oziroma trenutku primerne dobitke množične družabne igre ter kaj nam lahko vse našteto pove o materialni kulturi, modi in okusu tistega časa.

Nabor dobitkov, dokumentiran v Franzevih pismih, še zdaleč ne kaže povsem reprezentativne slike bidermajerskega miljeja. Že zaradi specifičnih potreb in okoliščin igranja na srečo so zmagovalcem tombole podeljevali le določene vrste uporabnih in dekorativnih predmetov, prilagojenih trenutnemu modnemu okusu. Večino od njih lahko tipološko razvrstimo v nekaj krovnih kategorij – od srebrnine, posodja, gospodinjskih in higienskih pripomočkov do ur, svetil, pohištva, modnih oziroma oblačilnih dodatkov ter tehničnih in optičnih izdelkov. Ne glede na njihovo prvotno namembnost imamo skoraj vedno opraviti s tako ali drugače reprezentančnimi predmeti, ki so se bodisi kot osebni pripomočki ali deli bivalne opreme oziroma hišnega inventarja skladali z življenjskim slogom srednjeevropskih elit v bidermajerski dobi.

V nasprotju s poznejšo igralno prakso se zdi, da je ljubljanska tombola potekala v dokaj tekmovalnem vzdušju, še posebej zaradi nagrad, ki so bile le redko – in še to praviloma edino v kontekstu dobrodelnih prireditev – zgolj simbolne vrednosti. Občuten delež podeljenih predmetov so namreč sestavljali razmeroma dragoceni oziroma estetsko dovršeni in v očeh družbene elite zaželeni obrtni izdelki. To še posebej velja za najvišje dobitke, ki so pripadli osvojeni tomboli v

[29] Mihelič, *Hazard*, str. 43–44.

posamezni partiji. To je gotovo pripomoglo k čaru igralniških večerov, obeti imenitnih ali vsaj zanimivih dobitkov pa so ne nazadnje krepili samopodobo članov Kazine kot pripadnikov lokalne elitne družbe.

Financiranje

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0282 (Predmet kot reprezentanca: okus, ugled, moč (raziskave materialne kulture na Slovenskem)), ki ga iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
SI AS 730, Gospostvo Dol

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

200 let botaničnega vrta v Ljubljani / 200 years – botanic gardens in Ljubljana. Index seminum anno 2009 collectorum (ur. Jože Bavcon). Ljubljana: Botanični vrt, Oddelek za biologijo, Biotehniška fakulteta, 2010.

Angiolino, Andrea in Sidoti, Beniamino: *Dizionario dei giochi.* Bologna: Zanichelli, 2010.

Bericht über sämmtliche Erzeugnisse, welche für die dritte, zu Laibach im Jahre 1844 veranstaltete und bei Gelegenheit der Anwesenheit Allerhöchst Ihrer Majestäten des Kaisers und der Kaiserin eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und Gewerbe in Innerösterreich, dem Lande ob der Enns und Salzburg eingeschickt worden sind. Grätz: Steiermärkischer Gewerbeverein, 1845.

Bericht über sämmtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838 veranstaltete, und bei Gelegenheit der Anwesenheit Sr. Majestät des Kaisers eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und der Gewerbe in Innerösterreich eingeschickt worden sind. Grätz: Steiermärkischer Gewerbeverein, 1839.

Bericht über sämmtliche Erzeugnisse, welche für die zweite, zu Grätz im Jahre 1841 veranstaltete, und bei Gelegenheit der Anwesenheit Sr. Majestät des Kaisers eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und der Gewerbe in Innerösterreich, dem Lande ob der Enns und Salzburg eingeschickt worden sind. Grätz: Steiermärkischer Gewerbeverein, 1843.

Bernhard, Marianne: *Das Biedermeier. Kultur zwischen Wiener Kongress und Märzrevolution*. Düsseldorf: Econ, 1983.

Böhmer, Günter: *Die Welt des Biedermeier.* München: K. Desch, 1968.

Broccolini, Alessandra: Vac' a pazzia' ,a tumbulella ... Etnografia di un gioco napoletano. *LARES* 71, 2005, št. 1, str. 7–40.

Bučić, Vesna: *Ure skozi stoletja*. Ljubljana: Narodni muzej, 1990.

Die Kunst die Welt mitzunehmen in den verschiedenen Arten der Spiele, so in Gesellschaften höhern Standes, besonders in der Kayserl. Königl. Residenz-Stadt Wien üblich sind. Wien, Nürnberg: Georg Bauer, 1756.

Himmelheber, Georg: *Biedermeier Furniture.* London: Faber and Faber, 1974.

Holz, Eva in Costa, Etbin: *Ljubljanski kongres 1821*. Ljubljana: Nova revija, 1997.

Korytko, Emil: *Korespondenca z družino (1836–1838)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1983.

Kos, Mateja in Žargi, Matija: *Gradovi minevajo, fabrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Narodni muzej, 1991.

Kräftner, Johann: *Neoclassicism and Biedermeier. Liechtenstein Museum Vienna*. Münich: Prestel, 2004.

Lah, Ivan: Ob stoletnici ljubljanske Kazine. *Kronika slovenskih mest* 3, 1936, št. 3, str. 182–183; št. 4, str. 201–206.

Lazar, Tomaž: Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost ter njegovi predhodniki. *Narodni muzej Slovenije – 200 let* (ur. Tomaž Lazar, Jernej Kotar, Gašper Oitzl). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 317–337.

Ljubljanski kongres 1821. Diplomatskozgodovinska študija Vladimirja Šenka (ur. Andrej Rahten, Gregor Antoličič, Oskar Mulej). Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva, 2020.

Mihelič, Darja: *Hazard*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1993 (Knjižnica Annales, 3).

Narodni muzej Slovenije – 200 let (ur. Tomaž Lazar, Jernej Kotar, Gašper Oitzl). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021.

Oitzl, Gašper: Med »fužinarstvom« in industrializacijo. Temeljni poudarki metalurgije na Slovenskem v dolgem 19. stoletju / Between traditional ironworking and industrialisation: key aspects of metallurgy in Slovenian territory in the „long nineteenth century". *Ko zapoje kovina. Tisočletja metalurgije na Slovenskem / The song of metal. Millennia of metallurgy in Slovenia* (ur. Jernej Kotar, Tomaž Lazar, Peter Fajfar). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2019, str. 118–165.

Oitzl, Gašper: Od dvorane v liceju do muzejske palače (1831–1888). *Narodni muzej Slovenije – 200 let* (ur. Tomaž Lazar, Jernej Kotar, Gašper Oitzl). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021, str. 149–165.

Oitzl, Gašper: Zapuščina tržiških kovačev v Narodnem muzeju Slovenije. *Kronika* 68, 2020, št. 3 (Iz zgodovine Tržiča), str. 553–580.

Pressler, Rudolf in Straub, Robin: *Biedermeier-Möbel*. Augsburg: Battenberg, 1994.

Spiegl, Walter: *Biedermeier-Gläser*. München: Keyser, 1981.

Tenk, András in Dávid, Lóránt: Geographical and GIS Analyses of the Great Flood of 1838 in Pest-Buda. *Geographia Technica* 10, 2015, št. 1, str. 77–89.

Wilckens, Leonie von: *Spiel, Spiele, Kinderspiel*. Nürnberg: Germanisches Nationalmuseum, 1985.

Wilkie, Angus: *Biedermeier*. New York, London, Paris: Abbeville Press, 1987.

TOMBOLA IN THE BIEDERMEIER LJUBLJANA

Tombola is a board game of chance that is still popular today. It has its origins in southern Italy, more precisely, Naples, and it most likely developed in the early eighteenth century from previously recorded lottery drawings. Initially organized on Christmas holidays, it soon grew into a form of entertainment that spread from the Apennine Peninsula throughout Europe. The game includes cards with fifteen random numbers from one to ninety that the players are required to buy at a pre-determined, usually a more or less symbolic sum of money. It is played in the form of a public drawing of numbers, during which the participants continuously check the numbers on their cards. If the sequence of the numbers drawn is identical to that on his or her cards, the participant points to his or her winning with a shout. The amount of the prize depends on

how many numbers in a row the participant has covered—from at least two to, ideally, all the numbers on the card.

Simple and easily comprehensible rules have made tombola accessible to a highly diverse crowd. Unlike classical games of chance, it does not leave everything up to chance because winning is also contingent on the participant's attentiveness and responsiveness. In contemporary times, tombola is often perceived as a family game that is also intended for the youngest; however, at least until the late nineteenth century, it was primarily played by adults in noble and bourgeois homes, taverns, and other social settings. The same held for Central Europe in the pre-March period, described in Franz's correspondence.

A meticulous chronicler of social life, the retired officer Franz devoted a significant amount of attention to tombola. His descriptions cover the period between early 1833 and the spring of 1840, when tombola was one of major leisurely activities at Ljubljana's Kazina. It was organized in the colder half of the year, which was less suitable for outdoor pursuits. It attracted a diverse circle of eminent inhabitants of Ljubljana and its surroundings, from representatives of noble families and wealthy middle-class, to military officers and intellectual elites. Its attendance peaked during holidays, Advent, and Easter, and it generally oscillated quite notably. After it attracted large crowds in the first years covered by Franz's reports, interest in tombola gradually subsided; it was revived after Kazina was moved to the new building in Kongresni trg (Congress Square) in the spring of 1838 and then dwindled again.

More than just a game, tombola presented an opportunity for an almost weekly socializing among the higher strata, complete with music or entertainment programme, relaxed conversation, and, of course, competing for attractive prizes that were sometimes of symbolical and not seldom also of significant values. They were above all aesthetically pleasing as well as technically interesting utilitarian, or decorative objects testifying to the taste of the period and its fashionable trends. The prizes most often presented included jewellery, dishware, embroidery, sewing and eating utensils, smoking accessories, lights, watches, mirrors, etc. Although the selection is not entirely representative of the Biedermeier milieu, it nonetheless offers an interesting insight into the material culture of the second quarter of the nineteenth century.